

A LES ENTRANYES DE SELVA, TOPÒNIMS

Bartomeu Mateu

XIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Sant Joan, 1999

Amigues i amics,

Quan la lectora —o el lector— ha vist el títol d'aquest article, tal vegada li deu haver suscitat una sèrie de pensaments, hipòtesis i dubtes pel que fa al fet de saber de què parla. I es deu haver equivocat. És a dir, deu haver passat l'arada davant el bou. I és lògic que així ho hagi fet, perquè no és corrent parlar d'entranyes en toponímia. Però, ben segur, molts dels qui han vist el títol, de seguida es deuen haver adonat que la toponímia a la qual es refereix l'article està interioritzada en les terres de Selva, fugint de la superficialitat del terror. Segurament, però, deuen haver pensat en cavitats, cavernes, avencs... o en túnels apolítics, en aquest cas. Tal vegada pocs, o potser ningú, deuen haver intuït que parlaria dels topònims sorgits a partir de l'explotació minera, és a dir, de la mina, en aquest cas la de Selva, és clar.

Sí, és així. En els llocs més amagats de la terra —que sens cap dubte aquests sí que són els més amagats—, s'hi oculten topònims amb gran perill d'extinció. De fet, l'activitat minera a Mallorca és nul·la i els pous es troben tancats, si bé encara no fa dotze anys l'explotació era ben viva.

Segons Enric Moreu-Rey, podem parlar de topònims a partir dels indrets habitats, com ciutats, edificis, pobles...; dels indrets no habitats; dels noms del relleu; dels noms associats a vies d'aigua; dels noms de vies de comunicació, etc., però ni ell ni altres personatges estudiosos de la toponímia amb els quals he parlat s'han referit als noms de l'interior de la mina. Ara bé, amb tot, a mi em sorgeix un dilema: *són o no són topònims els noms d'aquests llocs?* Si ho són, fantàstic, un punt més que cal tenir en compte en la classificació toponímica dels que lideren aquests estudis. Si no ho són, desil·lusió i conformisme. Desil·lusió eixida a partir de la dita «molta feina per res», que en aquest cas es concretaria; però conformisme pel fet de tractar-se només d'un intent d'aportar alguna cosa nova per part d'un jove estudiant.

Però deixant de banda raonaments que ara no condueixen enlloc, seguiré la meua aportació amb la il·lusió amb la qual la vaig preparar: *Els topònims de la mina de Selva*.

A cops de maça i picassó, endinsant un pou, comença un altre món: el món de la mina. Un món enfonsat dins l'obscuritat de la fosca, dins la humitat subterrània, dins la pelseguera dels barrobins, dins el perill de la natura, dins la inspiració del mal aire, dins la intimitat del tancament, dins l'amistat d'una petita però gran família.

La mina és una excavació subterrània o a cel obert, que es fa per treure minerals, en el nostre cas el carbó, que d'altra banda és el mineral exclusiu de la nostra terra. El carbó de Selva era portat a unes instal·lacions elèctriques —Es Murterar— per així produir corrent. El miner, el nostre informador, afectat per l'orgull d'haver estat miner però també per la pena d'haver perdut companys, és aquell «home» que treballa en les mines de carbó, que és allò que aquí ens interessa.

L'explotació de la mina de Selva coincideix amb l'explotació de la resta de mines de Mallorca. Sineu, Lloseta, Alaró, Mancor, Biniamar... són pobles que juntament amb Selva comparteixen l'explotació del lignit. Un carbó de qualitat mitjana que es troba entre la turba, el més pèssim, i l'hulla, el carbó de major qualitat.

L'estructura de la mina determina el nom de la seva forma. Així parlarem de mines descobertes, si són a aire lliure; mines planes, si hi entres de forma horitzontal en la perforació d'una muntanya, i mines verticals, a les quals entres amb un pou d'aquesta forma. La de Selva és vertical, si bé té algun desguàs que desemboca a l'exterior de forma horitzontal.

A partir de la boca del pou comença tota la infraestructura de la mina. De les perforacions fetes en el terme de Selva per a l'extracció del carbó podem parlar de sis pous que en un temps passat foren actius. En alguns casos es començà la perforació d'alguns altres pous, però l'errada en la determinació estratègica del lloc va fer que no se seguís. D'altra banda, i com a fet curiós, hi ha indicis de la presència d'activitats extractives a Caimari, ja en el segle passat, quan l'apotecari Francesc Ribas trobà una mina de ferro en els terrenys de la possessió des Castell, propietat de Bartomeu Amer, anomenada *Tallaferro*. Però els llocs estudiats, en aquest cas, corresponen als tres pous que componien l'empresa Minas San Cayetano-Lignitos SA, dels quals l'economia i la subsistència de moltes famílies selvatgines depenien.

Aquests pous, en un principi, rebrien el nom de la finca que ocupaven. Així és que tenim:

— *es pou de So na Montserrada*, o senzillament, *So na Montserrada*,

— *es pou de ses Rotes*,

— *es pou de sa Central*, aquest darrer dit així perquè estava ubicat darrere la Central que un temps bastia de corrent elèctric el poble de Selva.

En una segona fase, i a partir de la possibilitat de comparar els tres pous, per tant en un temps més actual, els pous canviaren de nom i prengueren la nova nomenclatura a partir de les característiques, diguem-ne físiques o temporals, de la seva construcció. Així tenim que:

— el pou de *So na Montserrada* passà a ser *es pou vell*,

— el pou de *ses Rotes* passà a ser *es pou gran*,

— i el pou de *sa Central*, *es pou nou*.

El fet curiós és que hem sabut que durant el temps que les mines estigueren en funcionament, entre la gent de Selva, i garantit l'ús que en feien els mateixos miners, hi hagué vacil·lació en la nomenclatura de les dites finques entre la forma més antiga i tradicional i la nova. Actualment s'han recuperat els noms originals de les finques, si bé no s'obliden els pous, els quals serveixen per a la ubicació de la finca en cas de dubte. Tot i així, en el cas del pou de *sa Central*, sempre s'ha conegut amb aquesta forma entre les selvatgines i els selvatgins, encara que també cal esmentar que se'l conegué amb un altre nom: *es pou de Can Miró*, com a conseqüència d'haver-se construït en la finca coneguda com a *Can Miró*. Tot i així aquesta forma resulta ser antiga i actualment es troba en desús.

Darrerament els pous prengueren un nom oficial assignat per la mateixa empresa. Com ja he dit més amunt, l'empresa tenia el nom de San Cayetano, nom que serví per anomenar els pous. D'aquesta manera, i com a parts diferents d'una mateixa empresa:

- el pou de sa Central prengué el nom de *San Cayetano I*,
- el pou vell, el de *San Cayetano II*,
- i el pou gran, el de *San Cayetano II (bis)*.

Tot i així, aquests noms no tingueren gens de transcendència i només eren coneguts amb aquesta forma per l'Administració i els darrers miners.

D'altra banda, la mateixa infraestructura interior de la mina obliga a cercar sistemes de ventilació per a la creació de corrents d'aire, com també sistemes per a l'extracció de l'aigua. És per això que des del pou o des de les galeries surten unes perforacions semblants a aquestes, però amb la característica que eren obliqües i desembocaven a l'exterior. Aquestes perforacions reben el nom de *desaigüe* (desguàs) i normalment tenien tres funcions principals. En primer lloc, servien per treure l'aigua a l'exterior, com el seu propi nom indica. En segon lloc, servien per fer córrer l'aire a l'interior de la mina, funció transcendental, perquè d'aquesta manera s'aconseguia una entrada, el pou, i una sortida, el desguàs. En tercer lloc servien també per a l'extracció, si era necessari, del carbó a l'exterior, o en alguns casos com a entrada dels miners a la mina, si bé era més corrent entrar-hi pel pou amb el sistema mecànic de la bóta.

De les mines que estudiam tenim coneixement de sis desguassos, amb la qual cosa podem veure que corresponen diversos desguassos per pou. Aquests desguassos també rebran diferents noms, segons el cas, depenent de la seva història.

Del pou vell sortien quatre desguassos:

— *Desaigüe de son calent*, que rebia aquest nom per la facilitat que tenia d'encendre's a causa del grisú que es concentrava a l'atmosfera, conegut, aquest gas, també com a «mal aire». Aquest mateix desguàs era conegut també com a *desaigüe de son sec*, segurament pel mateix motiu, perquè, segons els miners, la inhalació de grisú provocava sequedat a la boca i una atmosfera més que humida, que era el més corrent en aquests indrets, seca. Aquestes formes encapçalades per «son» són conseqüència de l'analogia com a imitació als topònims de les finques de la rodalia del pou, que són les formes més tradicionals, com per exemple: Son Fe, Son Bonafè, So na Montserrada, Son Sales i Son Oliver.

— *Desaigüe des polls*, el qual rep aquest nom motivat pel fet que la seva construcció fou feta per dos germans que popularment i de malnom familiar eren coneguts amb el nom de «polls».

— *Desaigüe de don Simó*, el qual rep aquest nom tal vegada en honor, tal vegada per fer la bona, a don Simó Solivelles, que fou propietari, juntament amb don Jaume Amengual, don Sebastià Vallori i els marquesos del Verger, de la mina que tractam.

— Un altre desguàs que pertany a aquest pou, malgrat també s'hi tingui accés des del pou de sa Central, és el conegut com a *desaigüe llarg*, dit així pel fet de ser el de més longitud i caracteritzat perquè és totalment recte. Tant és així, que des de dalt es pot veure la claror de la boca de sortida a la finca de Son Galiot, per la qual cosa és també conegut com a *desaigüe de Son Galiot*. En temps de guerra, recorda l'amo en Toni Perelló, en aquesta finca que es troba al costat de la carretera d'Inca, s'hi carregaven carros de carbó que eren transportats al tren de Palma i d'allà al port marítim, on era exportat cap a la Península.

Entre el pou vell i el pou de sa Central, al costat de la carretera que condueix a Mancor de la Vall, trobam un accés a l'interior de les mines d'ambdós pous, però que no és ben bé un desguàs. Aquest indret és conegut com *es porxo*, dit així perquè era una porxada amb dutxes on els miners tenien accés a peu pla a l'interior de la mina i la possibilitat de

fer-s'hi nets. També tenia la mateixa funció de ventilació que els desguassos, és a dir, servia com a sortida del pas de l'aire.

Del pou de sa Central només podem parlar d'un desguàs conegut com a:

— *desaigüe de can Rinya*. Aquest nom es deu al fet que aquest desguàs i algunes pertinences del seu pou foren adquirides per don Antoni Mateu *Rinya* a mitjan segle, que efectuà la compra a don Sebastià Vallori, un dels principals propietaris de Minas San Cayetano.

De la mateixa manera, del pou gran només podem parlar d'un únic desguàs que porta el nom de:

— *desaigüe de ses coves*, ja que la boca de sortida d'aquesta perforació es troba a la finca que duu aquest nom. Una gran abundància de petites cavitats és el fet que dona nom a aquestes finques. De fet, aquesta finca es troba en el conegut Puig de ses Coves d'en Galileu, entre Crist Rei i la carretera de Mancor de la Vall.

De moment només hem parlat de les perforacions que ens condueixen a l'exterior, és a dir, dels pous i desguassos, però com ja he dit més amunt a partir del tronc surten unes branques dites *galeries*, que és el lloc d'on s'extreia el carbó. Aquestes galeries, ja siguin obliqües o horitzontals, ens condueixen cap a la *plaça o sala*, dita així perquè era l'indret on hi havia la reserva carbonífera més grossa d'aquella capa de carbó. És així que a partir del nom genèric de «plaça» els miners donaren el nom de «carrer» a la galeria que els hi conduïa.

Aquestes galeries poden rebre fins a tres noms diferents segons tres contextos diferents, si més no curiosos:

— En primer lloc, aquests carrers o galeries anaven estenent-se per l'interior de les pertinences. Un nom abstracte que servia per comptar els metres que tenia el terrer que havia de ser explotat amb la pertinent concessió i autorització tècnica. Cal tenir en compte que cada pertinença té una llargària de 10.000 m² i que el nombre de pertinences varia segons la reserva carbonífera d'un pou o altre. Normalment les pertinences rebien el nom de les finques que a la superfície les coronaven. D'aquesta manera quan els miners entraven a l'interior i anaven a treballar en una galeria o altra, ho feien referint-se al nom de la finca sota la qual es treballava. Així és que trobam que els miners treballaven a *son Calent, son Sec, son Galiot, can Colomina, ses Cremades, ses Rotes, son Sales, so na Montserrat, sa Tanca...*

— En segon lloc també hem de dir que a partir del metamorfisme de les roques i del sòl, aquest va formant capes a mesura que va enfonsant-se en la terra. Aquest procés geològic fa que els minerals, en aquest cas la pedra carbonera, experimentin una sèrie de canvis mineralògics formant textures i materials diferents, i així les dites capes. La qualitat d'aquest carbó varia en relació amb la fondària. Com més al fons es trobava, més bona n'era la qualitat. Popularment el nom amb el qual s'han conegut les capes, nom que els mateixos miners han donat, seguint l'ordre d'exterior a interior, són: *blava, baixa, grossa, carbonilla, bonita i rossa*. Així, l'ordre d'aquestes capes coincideix amb l'ordre de la seva qualitat, és a dir, amb la capacitat d'emetre més o menys tèrmies (unitat de mesura de les calories del carbó). Aquests noms originen nous topònims a les galeries on es feia l'explotació o extracció del carbó. D'aquesta manera trobam expressions entre els miners com: *treballar a bonita; anar a carbonilla...*

— En tercer lloc, i com a cosa curiosa, cal parlar d'alguns noms que antigament donaven a les galeries. Com és lògic aquests passadissos estaven apuntalats amb puntals, posts, travessers... feina de la qual s'encarregava l'enfustador. Referint-nos a l'avior, hem

d'apuntar que la tecnologia de llavors no permetia una il·luminació elèctrica o artificial, per la qual cosa el miner feia servir el llum de carbur. Tal vegada per apaivagar la duresa d'aquest ofici, el miner feia ús d'aquest llum de carbur, en un intent lúdic de passar el temps, per mascarar el travessar que encapçalava una galeria. Mitjançant la mascara feta per la flama del foc del llum de carbur alguns feien dibuixos en aquest travessar. Aquests dibuixos no tenien cap tipus de finalitat ni reivindicació i depenien, senzillament, de la imaginació d'aquell precís moment. Així és que els nostres informants, exclosos ja d'aquesta pràctica, van sentir a parlar d'un altre tipus de nom que antigament es donava a les galeries de les mines, sorgit d'aquest microart de la mascara. D'aquesta manera i a partir d'aquests dibuixos tenim dos noms ben curiosos a la mina de Selva:

— *papa la raspa*, un nom que no sabem ben bé què vol dir, però que tant pot ser que tenguí algun tipus de connotació grollera o eròtica, com que amb el temps ens hagi arribat canviat per una variació o distorsió.

— *vés en es ca que menja rem*, que malgrat sigui una cosa insòlita és un topònim ben clar: un animal, el ca, que menja una fruita, el raïm.

Amigues, amics, no vull acabar sense recordar-vos que tot un seguit d'elements inevitables alteraven l'ànim i fustigaven l'esperit d'aquells homes que treballaven la mina. El cruiximent de la terra, la manca d'aire, l'esbaldrec d'una galeria, la mort d'un company, la desconeixença de si tornaré a casa... són elements que no permetien alegria i que per a la majoria eren senzillament càstig, esforç i pànic. Però gràcies a ells i a la seva hospitalitat per rebre l'actual investigació aquesta comunicació ha estat possible. I recordau una cosa: *només les galeries són testimoni mut d'actes heroics i esforços límits*.

Selva, a 2 de gener de 1999.